

Monografia Pochtivá obec Budmerická ako inšpirácia na spracovanie dejín bystrických obcí na Kysuciach v prvej polovici 19. storočia

Marián Liščák

Po dokončení magisterskej práce v roku 2010, ktorá bola zameraná na ranonovoveké dejiny oblasti severnej časti Trenčianskej stolice, som premýšľal nad zvolením si témy rigoróznejšej práce. Práve v tom období som zhodou okolností čítal publikáciu Jána Tibenského – *Pochtivá obec Budmerická* venujúca sa 18. a 19. storočiu v tejto obci. Veľmi ma zaujal spôsob, akým bola kniha spracovaná a ako pri jej spracovaní Ján Tibenský postupoval. Svojím popisom siahol prakticky až na hranicu dejín každodennosti podobne, ako som to poznal z prác autorov francúzskej, nemeckej či talianskej proveniencie. Toto však bolo uchopiteľne využiteľné v našich podmienkach. Napriek tomu, že s Budmericami nemám nič spoločné, som takto podrobne spoznal život v nich na prahu modernej doby a dejiny každodennosti tak dostali pre mňa reálne kontúry aj v slovenských podmienkach. Snažil som sa preto inšpirovať metódou, ktorú Tibenský použil a pokúsiť sa ju možno aplikovať vo svojom regióne.

Analýza prameňa

V tom čase som zároveň navštevoval Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči práve kvôli budúcej téme svojej rigoróznejšej práce. Prehľadával som fond tepličianskeho panstva, pod ktoré patrila v minulosti moja rodná obec. Chcel som totiž veľmi spracovať nejakú časť jej dejín. A začal som nachádzať zdroje podobné tým, ktoré som poznal z knihy Jána Tibenského. Obecné účtovné knihy. Prameň všetkými prechádzaný, braný ako nezaujímavá hospodárska agenda obcí. Ja som si však práve vďaka Jánovi Tibenskému a jeho knihe uvedomoval hodnotu tohto materiálu. Povedal som si, že sa pokúsím tieto účty podrobne analyzovať podobne ako on. Bol som trochu vo výhode, keďže zatiaľ čo pán Tibenský mal k dispozícii zachovaných niekoľko rokov účtovných kníh, tak ja som ich mal k dispozícii od druhej dekády kontinuálne až do konca štyridsiatych rokov 19. storočia. K tomu množstvo sekundárneho a nadväzujúceho materiálu. A to nielen pre jednu obec, ale pre všetky obce v Bystrickej doline na Kysuciach. Postupne som tak nazhromaždil množstvo materiálu (takmer 8 000 dokumentov), ktoré mi umožnili pri ich dôkladnom štúdiu prakticky zrekonštruovať dianie v celom údolí počas prvej polovice 19. storočia. To všetko pod odbornou gesciou školiteľa profesora Dušana Škvarnu, ktorý súhlasil, že ma v tejto mojej snahe bude odborne viesť. Predovšetkým vďaka nemu a jeho odbornému dohľadu sa potom celý projekt podarilo dotiahnuť do konca. Ba dokonca ho neskôr rozšíriť, aplikovať na omnoho širšie územie a v priebehu ďalších rokov rozpracovať do podoby dizertačnej práce.

Výskumná metóda

Aj s pomocou publikácie Jána Tibenského som si archívne pramene rozdelil do dvoch kategórií. A to archívne dokumenty s mnohostrannou výpovednou hodnotou a archívne dokumenty so sekundárnou, respektíve doplnkovou hodnotou. Do prvej skupiny možno zaradiť hlavne obecné účtovné knihy, súdne listiny, urbáre, posledné vôle, prenájomné a kúpnopredajné zmluvy. Svojím obsahom totiž zachytávajú široké spektrum cenných informácií o hospodárskom a sociálnom živote na panstvách v poslednej etape feudalizmu. Doplnkový význam potom pre mňa mali rozličné hospodárske záznamy panstva typu potvrdení od remeselníkov za vykonanú prácu, hospodárske záznamy z panských dvorov či množstvo rozličných potvrdení (*quitancií*) a dlžobných úpisov (*obligátorov*). Rovnako tak všakové súpisy obyvateľstva, prepúšťacie listiny pre vysťahovalcov, rozličné nariadenia a predpisy panstiev, mapové podklady, hospodárska agenda a mnohé ďalšie dokumenty. Často dokumenty obsahovo početné, inými preskakované, obsahujúce však fragmenty umožňujúce vykresliť širší kontext. Materiály prvej kategórie som tak podrobne prepísal a analyzoval. Materiály pomocné som využíval ako doplnok pri verifikácii údajov či na dopĺňanie vytváraného obrazu dejín.

Dopad

Vďaka takémuto prístupu, inšpirovaného Jánom Tibenským, som bol schopný v konečnom dôsledku podrobnejšie preniknúť do materiálov jednotlivých feudálnych panstiev naprieč celým regiónom, ktorým sa zaoberám. Spracovať množstvo rozličných tém, ktoré tieto materiály dokázali poskytnúť. Výstupom bola nakoniec monografia *Deti Bystríc*. Vo svojom výskume odvtedy kontinuálne pokračujem, pričom som metódu aplikoval na omnoho širšiu oblasť rátajúcu dnes už územie šiestich pôvodných feudálnych panstiev. Aj takúto podobu môže mať teda odkaz Jána Tibenského, ktorého jedna publikácia mne osobne poskytla inšpiráciu ako spracovať dejiny regiónu, v ktorom žijem a pracujem. Pokúsim sa teraz aspoň v sumáre priblížiť niektoré vybrané archívne zdroje a ich obsahový význam, ktorý bol prínosný v mojom vlastnom výskume.

Obecné a účtovné knihy

Za najvýznamnejší druh archívnych dokumentov s mnohostrannou výpovednou hodnotou považujem účtovné knihy obcí, ktoré sa vo viacerých prípadoch kontinuálne zachovali v rozmedzí niekoľkých desiatok rokov. Dajú sa z nich čerpať informácie o živote poddaných, ich sociálnom a hospodárskom živote, plnení poddanských a finančných povinností, významných udalostiach, stavbách, osobnostiach, ale i stoličnej, panskej, obecnej správe a mnohých ďalších súvislostiach.

Obecné účty sa v obciach spisovali zväčša koncom októbra, respektíve v období voľby obecných predstaviteľov vrátane richtára. Táto voľba bola od Tereziánskeho urbára každoročná a prebiehala väčšinou začiatkom novembra. Dochádzalo tak k voľbe richtárov a ďalších obecných predstaviteľov, ktorými boli členovia obecných rád (tzv. *prisažní*), obecní sluhovia a hájnici. Mandát všetkých zvolených obecných predstaviteľov trval nasledujúci rok.

Finančné záležitosti v obci mal na starosti richtár, ale v značnej časti kysuckých obcí vznikla len za týmto účelom i funkcia podrichtára. Podrichtár tak zodpovedal za obecnú kasu a rovnako musel osobne znášať i prípadné následky jej zlého vedenia. Prehľad finančných pohybov sa v priebehu celého roka viedol na rozličných písomnostiach, ktoré si on, respektíve notár, odkladal do obecnej truhlice. Vždy na konci účtovného obdobia potom notár tieto záležitosti spísal do jednej účtovnej knihy, ktorá na začiatku ďalšieho roka prešla procesom kontroly (*decizie*). Účtovná kniha je vždy rozdelená na dve ťažiskové časti. Na obecný Príjem a Výdaj. Prílohu potom tvoria rôzne účtenky a doklady potvrdzujúce platby (*quitantie*).

Príjmy

Príjem obce pozostával z niekoľkých bodov. Hlavným zdrojom obecných príjmov boli, samozrejme, vybrané peniaze z jednotlivých výberov (*porubov*). Ich prevažná časť sa odovzdávala na rôznych miestach do kráľovskej a stoličnej pokladnice. Jednotlivé výbery vykonávali prisažní, ktorým pomáhali hajdúsi a vojaci. Celkovo možno „poruby“ rozdeliť na výbery za statok, roľu a od pece. Od jednej celej usadlosti sa namiesto deviatku (naturálií) odvádzala v oblasti Kysúc finančná dávka, ktorá sa pričlenila k výberom za roľu. Výber za statok sa vykonával raz do roka, podobne aj výber od pece. Najvýznamnejším príjmom pre panskú pokladňu bol príjem z výberu daní od role. Ten sa pre svoju vysokú sumu vyberal viackrát do roka. Zvyčajne však na svätého Juraja, na svätého Jána a na svätého Michala, príp. Sviatok všetkých svätých.

V prípade ukončenia účtovného roku so stratou sa vzniknuté manko v nasledujúcom roku doplácalo z vrecka podrichtára. To v prípade, ak nezdokladoval iné príčiny schodku. Doplácať sa však mohlo aj priamo doplatením od dlžníkov, ktorých rozpis bol zväčša priložený k predchádzajúcemu ukončeniu účtovného obdobia. V nasledujúcom roku sa tento príjem uviedol ako príjem od predchádzajúceho podrichtára.

Výdavky

Obecné výdaje boli rozsiahlou zmesou rôznych položiek, ktoré i samotný notár v rôznych obdobiach pre lepšiu prehľadnosť delil či už podľa mesiacov v roku, alebo podľa jednotlivých druhov výdavku. Hlavne chronologické delenie (podľa dátumov) je jedinečnou možnosťou nahliadnutia do života kysuckej obce na konci feudalizmu. Prevažná časť všetkých tunajších poplatkov fungovala v zmysle urbáru zavedeného počas vlády Márie Terézie. Poddanské povinnosti pozostávali z platenia daní, odvádzania naturálnych a živočíšnych dávok, ale i rôznych druhov robôt.

Celkovo môžeme obecné výdaje rozdeliť do niekoľkých prehľadných skupín podľa pôvodného členenia:

- Dane (resp. výdavky na kontributionársku knižku)

- Naturálie (tzv. *magazín*)

- Roboty obyvateľov

- Odmeny obecných predstavených

Obecné trovy v krčmách
Výdavky na poslov, exekútorov a vojakov
Výdavky na rozličné cesty obecných služobníkov
Výdavky na dedinské dlhy
Výdavky na dary a almužne
Ostatné výdavky (tzv. *extra ordinarie*)

Dane

Išlo o záznamy odvádzania vybraných peňazí z jednotlivých výberov (*porubov*), ktoré sa evidovali v časti Prijmy. Peniaze sa odovzdávali na rozličné miesta, o ktorých informovali panstvá poddaných prostredníctvom rôznych poslov. Odovzdávanie peňazí vykonával poverený človek z obce (richtár, podrichtár, prísazný alebo obecný sluha). Náklady na cestu a výdavky s ňou spojené jednotlivcom obec, samozrejme, preplácala v zmysle strateného času, ktorý daná osoba zameškala. Záznamy súvisiace s odvodmi peňazí (*porciou*) tvoria prevažnú časť obecných výdavkov. Dane sa odvádzali buď do kráľovskej, alebo stoličnej pokladnice.

Naturálie

Odvádzanie tzv. *magazínu*, teda naturálnych dávok pre vojsko, ako formy feudálnych dávok, prebiehalo rovnako pod patronátom obce. Ich odovzdávanie usmerňoval stoličný advokát (*fiškál*). Magazín do odberných miest vozili obcou najatí kočiši (*furmani*), ktorých platili obce z vlastných zdrojov. Byrokracia okolo tohto plnenia bola značná, a tak tvorí druhú najpočetnejšiu skupinu položiek v obecných účtoch. Obce okrem iného museli viesť magazínarsku knižku, ktorou preukazovali stoličným úradníkom jeho odvádzanie.

Roboty obyvateľov

Obecné záznamy o robotovaní zaznamenávajú niekoľko robotných povinností organizovaných obcou. V prvom rade treba poznamenať, že v podstate každý rok sa v obecnom zázname uvádzajú rôzne druhy práce obyvateľstva obcí pre stolicu, prípadne panstvo. Scenár prebiehal väčšinou rovnako. Jeden alebo viacero predstaviteľov vedenia obce si prevzal pracovné povinnosti pre daný rok. Následne potom boli z obce vyslaní obyvatelia spoločne s niekoľkými obecnými predstaviteľmi (*prizeračmi*, *ausehermi*), ktorí na dané práce dohliadali. Práce možno rozdeliť na niekoľko činností a to:

- a) stavanie hatí,
- b) stavba a údržba ciest,
- c) stavba mostov,
- d) lámanie a odstraňovanie kamenia z riek,
- e) ťažba a prevoz dreva.

Všetky tieto činnosti sa vykonávali v oblastiach mimo materskej obce. Ľudí (*čelad*) k týmto miestam zväžali najatí furmani na vozoch.

Odmeny obecných predstavených

Sem spadajú platy richtára, podrichtára, prisažných, harmeckých, notára, rectora a hájnych. Ich výška bola variabilná od obce k obci, pričom zväčša vo väčších obciach boli tieto platy vyššie, avšak ani to nebolo pravidlom. Plat sa vyplácal za obdobie jedného roka.

Obecné trovy v krčmách

Tieto výdavky krčmári obci pripisovali na dlh a obec ich vyplácala naraz. Išlo hlavne o dlhy v súvislosti s uzatváraním účtovných kníh, ktoré prebiehali v krčme. Ale aj pohostenie zemepánov, stoličných úradníkov, poslov, vojakov a iných významnejších osôb pri návšteve či inej oficiálnej záležitosti v obci. Značnými položkami boli aj výdavky spojené s výberom jednotlivých poddanských dávok od obyvateľstva.

Výdavky na portasov, ordinancov, kurensov, exekútorov a vojakov

Portasov (*portáš*) a ordinancov môžeme chápať ako poslov. Išlo prevažne o hajdúchov či vojakov, ktorí slúžili niektorému panskému, stoličnému, prípadne kráľovskému úradníkovi. Chodili oznamovať v podstate všetku úradnú agendu tej doby a nosili aj listy (*písmo*). Do obce prichádzali hlavne kvôli daniam (*porcii*), naturáliám (*magazínu*) a robotám. Zaužívaným zvykom bolo tohto sluhu počastovať pálenkou a v prípade príchodu v neskorú hodinu alebo z väčšej vzdialenosti ho pohostiť aj večerou, raňajkami a, samozrejme, ubytovať. Ubytovali sa prevažne u richtára a podrichtára, výnimočne v krčme na obecné trovy. Portas neraz asistoval i pri výberoch. Kurens bol vojenský posol, ale niekedy aj pomenovaním samotnej správy. Exekútori prichádzali len zriedka s poslaním vymáhania dlžných peňazí či už od obce, alebo od obyvateľstva.

Čo sa týka vojakov, tak z každej obce určitý počet mužov slúžilo v armáde. Ich nábor (*verbovačky*) sa konali neperiodicky. Často to bola pre tunajšie chudobné obyvateľstvo jedna z možností, ako sa dostať jednorazovo k väčšiemu finančnému obnosu. Keďže zväčša hneď pri podpise tzv. *kapitulácie* im bola na ruku vyplatená vyššia finančná čiastka. Lúčenie so zverbovanými vojakmi bolo dedinskou spoločenskou udalosťou, o ktorej veľkosti svedčí vysoký účet v krčme. Regrútov potom odviekli na príslušné odberné miesta. Z regrútov, ktorí sa začlenili k regimentom, sa stali profesionálni vojaci, ktorí chodili do dediny na tzv. *Urlaub* (dovolenku). Pritom im predstavitelia obce dali určitý obnos peňazí pre ich potreby. Pri skončení dovolenky prišiel väčšinou po nich vojak z ich pluku. Ten bol v obci pohostený a v prípade potreby aj ubytovaný. Občas chodili vojaci do obce hľadať dezertérov pochádzajúcich z danej obce, keďže to bola prvá prirodzená lokalita, kam po úteku smerovali.

Výdavky na rozličné cesty obecných služobníkov

Predstavitelia obce boli volaní na rôzne úradné záležitosti k stoličným a panským úradníkom. To hlavne richtár a podrichtár, často však i prisažní. V okolitom svete odovzdávali *porcie*, *magazín* a dohliadali na prácu pri robotách. Ďalej chodili preukazovať rôznym úradom odvedené poddanské povinnosti či už s daňovou (*contributionárskou*)

knižkou, alebo naturálnou (*magazínarskou*) knižkou, ale aj preberať rozkazy pre jednotlivé zadelenie robôt. Odchádzali preberať aj rozkazy stolice pre stoličné práce.

Výdavky na dedinské dlhy

Obce si museli občas požičiavať peniaze na platenie daní, keďže ľud nie vždy mal peniaze a úrady jednoducho posielali poslov s urgenciami o jej zaplatenie. Východiskom bola jedine pôžička obcí u rozličných podnikavých tzv. árendátorov.

Výdavky na dary a almužnu

Obce občas, ale naozaj len výnimočne, darovali menší finančný obnos určitým obyvateľom z dôvodu chudoby a osirenia. V prípade potreby sa pomáhalo drobným finančným darom i tzv. pohorelcom, teda ľuďom, ktorí vyhoreli.

Ostatné výdavky

Zvlášť výdavky tvoria tretiu najfrekvencovanejšiu oblasť účtovných položiek, pretože ide o široké spektrum rôznych platieb a poplatkov, ktoré dedina platila. Napríklad sem spadajú výdavky na stavby, údržbu a opravu budov v obecnom majetku alebo správe. Predovšetkým kostolov, fár, sakrálnych stavieb typu kaplniek a sôch, škôl, mostov a lávok. Značnou položkou boli i odmeny pre kováčov, hrnčiarov a rôznych robotníkov pracujúcich na obecných nehnuteľnostiach. Trovy zahŕňali aj ich pohostenie v krčme a pri dlhšom pobyte i stravovanie (tzv. *chúvu*). Ďalšími zvláštnymi výdavkami boli platby kočišom (*furmanom*) za vozenie stoličných pánov, doktorov, felčiarov, farára, rehtora a iných významných osôb po chotári obce i mimo nej.

Súdne záznamy

Druhý zásadný informačný zdroj tvoria záznamy zo súdnych sporov a sťažností poddaných. Ich záberové spektrum je značné. Poskytujú údaje o postavení poddaných, ich sociálnych skupinách, geografických lokalitách, dobovej kriminalite a podobne. Zachytávajú vzťahy medzi panstvami, medzi panstvom a poddanými, ale i medzi samotnými poddanými. Pri zaznamenaní každého súdneho sporu zachytávajú mnohé sekundárne súvislosti. Napríklad pri opise krádeže v krčme možno získať informácie o interiérovom vybavení krčmy, jej funkčnom chode, sociálnych vzťahoch a prepojeniach. V neposlednom rade súdne listiny informujú o fungovaní súdnictva, konkretizujú jeho štruktúru a mená súdnych úradníkov.

Popis súdnictva

Súdnictvo, ktoré malo dopad na život poddaných v danej dobe, možno rozdeliť na stoličné a panské. Dôležité postavenie v tomto systéme mal mať prirodzene panský súd označovaný ako *sedes dominalis*, ktorého záznamy sa v panských fondoch zachovali najobsiahlejšie. Poddanské záležitosti, ktoré nespádali pod jeho jurisdikciu, mala riešiť sústava stoličných súdov, ktorej nižšie súdne orgány predstavovali tzv. *forum vicecomitis* (spory v hodnote 200 – 12 000 zlatých) a *forum judlium* (spory do 200 zlatých). Tieto

súdne orgány boli prvostupňovou súdnou inštanciou, ktorá riešila hlavne susedské spory, sťažnosti obyvateľov a obcí na svoje panstvá, drobné krádeže a podobne. Špecifikom týchto orgánov bola ich mobilita, keďže sa konali vždy niekoľkokrát do roka na rozličných miestach stolice, pričom dôvodom bolo hlavne priblížiť sa čo najviac k sporným stránkam, aby sa mohli dostaviť všetci svedkovia, pretože pri ceste do vzdialenejších miest by aktívna účasť všetkých sporných strán bola len ťažko možná. Dôležitým faktom je, že tieto sudy sa konali často v ten istý čas a na tom istom mieste, teda bývali zlučované. Tomu mohla byť na príčine jednak potrebná prítomnosť konkrétnej či už stoličnej, prípadne panskej vrchnosti, ktorá sa často zhodovala. Teda podžupana, slúžneho a prísediaceho v prípade *forum vicecomitis* alebo slúžneho s prísediacom v prípade *forum judlium*, prípadne zemana či jeho zástupcu, slúžneho a prísediaceho v prípade *sedes dominalis*. Príčinou však mohol byť i charakter sťažností, ktoré boli často mylne zasielané nesprávnemu súdu, kde sa o potrebnom začlenení prípadu muselo rozhodnúť až priamo na súde. Závažnejšie prečiny potom riešila stoličná sedria (*sedes iudicaria*), ktorá zasadala zväčša v sídle stolice, teda v Trenčíne, a súdne stránky sa tam museli prirodzene dostaviť, prípadne ich tam v prípade väznenia bolo potrebné dopraviť. Dôvodom imobility tohto orgánu boli požiadavky na početnosť jeho členov, keďže sa na ňom musel zúčastniť podžupan, vo väčších stoliciach až 12 zástupcov šľachty vo funkcii prísediacich, ďalej slúžny a stoličný notár, prípadne podnotár.

Súdne dokumenty

Záznamy súdov tvorí množstvo materiálov ako opis priebehu súdneho procesu, rozsudok, vypočúvacie protokoly, sťažnosti a obvinenia obyvateľstva, žiadosti o prepustenie a podobne. Každé z nich je viac či menej využiteľné, keď napríklad z rozsudkov možno zistiť okrem výsledku súdneho sporu aj totožnosť čelných predstaviteľov panstva a stolice v danom období, prípadne zo žiadostí o prepustenie, ktoré zväčša spisovali čelní predstavitelia obcí, je možné zistiť mená richtárov, prisažných a podobne. Najcennejšími sú však sťažnosti a obvinenia sporných stránok, kde sú do podrobností popísané rôzne hmotné i nehmotné stránky vtedajšieho života, keď napríklad v súdnom spore pivovarníkov tí popisujú svoj každodenný rutinný život v čase udiania sa spornej udalosti, prípadne roľníci takto popisujú svoj každodenný život, rovnako aj napríklad úradníci, rozliční remeselníci, vojaci, umelci, židia, tuláci atď. Okrem toho je tak možné nahliadnuť i do okrajovej zložky vtedajšieho sveta, ktorú predstavovali kriminálnici. Vďaka vypočúvacím protokolom je možné nahliadnuť, i keď sprostredkovane, do ich myšlienkových pochodov, pohnútok a mentality. Dokážeme sa tak dostať takmer až k prahu individuality. To celé prirodzene a neodbytné cez prizmu zapisovateľa, ktorý tento pohľad zachytil a úmyselne či neúmyselne selektoval a formuloval informácie, ktoré zapisoval.

Nájomné a kúpnopredajné zmluvy

Ďalším dôležitým zdrojom poznatkov sú nájomné a rozličné kúpnopredajné zmluvy medzi panstvom a poddanými. Panstvá prenajímali poddaným (predovšetkým židovského

pôvodu) rozličné hospodárske budovy (mlyny, jatky, pily, krčmy, pivovary, pálenice), ktoré spadali pod ich regálne práva. Umožňujú čerpať informácie o spôsoboch fungovania týchto budov, ich inventároch, geografickej polohe a ďalších úžitkoch (napríklad k mlynu mlynár získal aj poľnohospodársku pôdu, namiesto poddanskej roboty musel vykonávať lesné práce a pod.). Okrem toho uvádzajú dôležitých panských úradníkov a nájomcov. Kúpnopredajné zmluvy informujú aj o ďalších majetkoch panstiev (obytných budovách, poľnohospodárskych a lesných pozemkoch) a ich lokalizácii. Prostredníctvom zachovaných nákresov týchto budov možno podrobiť analýze i dobovú architektúru.

Kontrakty

V nájomných zmluvách označovaných dobovo kontrakty sa často stretávame so slovom *árenda*. V dobovom ponímaní toto slovo znamenalo vlastne prenájom a *árendátorom* bol označovaný nájomca. Oba pojmy boli v panstvách na Kysuciach často používané práve vďaka prenájomným zmluvám, teda kontraktom na rôzne hospodárske jednotky. Celý systém kontraktov spočíval v tom, že panstvá pri vypršaní predchádzajúceho kontraktu na daný majetok vyhlásili v jednotlivých dištriktoch licitáciu, do ktorej sa mohol zapojiť ktokoľvek (v prípade mlynov, len kvalifikovaní mlynári). Kto v licitácii ponúkol najvyšší nájom (*kauciu*) na daný majetok, stal sa víťazom. Víťaz sa potom stal *árendátorom* (nájomcom) daného objektu (úžitku) na obdobie zväčša troch rokov, pričom ručil celým svojím majetkom za prenajatú vec. Ak však mal finančnú hotovosť na zloženie kaucie za celý majetok, ručiť nemusel. Pri kontrakte bol zväčša priložený inventár, ktorý daný majetok obsahoval. Každú opravu nižšiu ako 5 zlatých mal zo svojich financií hradiť nájomca a prevyšujúcu túto čiastku naopak panstvo. Výrobu či službu na danom majetku pre potreby panstva musel dotýčný plniť zadarmo a bez odvrávania či zdržovania. Okrem toho mal odpracovať špecificky určené poddanské povinnosti s prihliadnutím na svoju profesiu. S prenajatým majetkom nájomca automaticky nadobudol i k nemu prislúchajúce úžitky (záhradu, role atď.). V prípade, že panstvá chceli uskutočniť na danom objekte nejaké rekonštrukčné práce, nájomca to musel v plnej miere strpieť.

Kúpnopredajné zmluvy

Z času na čas panstvá potrebovali odpredať alebo odkúpiť budovu. Často sa pritom stávalo, že panstvá spätne odkupovali objekty, ktoré predtým odpredali. Dôvodom mohlo byť ich zveľadenie v súkromných rukách, prípadne častejšie potreba ich využitia v panskom hospodárskom systéme. Zmlúv tohto charakteru je síce vo fondoch panstiev pomenej, avšak ich výpovedná hodnota je značná, lebo často popisujú interiér a vybavenie budovy. Navyše neraz sú ich súčasťou aj ich situačné zákresy, ktoré nám vizualizujú dobovú architektúru.

Ďalšie archívne materiály

Medzi ďalšie archívne zdroje, avšak z hľadiska využitia so špecifickejším zameraním, patria aj hospodárske záznamy panstiev, ktoré prinášajú podrobné

informácie o celkovom finančnom chode, popisujú majetky, úradníctvo a jeho príjmy. Je ich paradoxne zachované azda najväčšie množstvo, avšak extrahovanie informácií z nich je pomerne časovo náročné. Takto práce získané informácie sú však neoceniiteľným nahliadnutím do hospodárenia jednotlivých feudálnych panstiev. Výpovednú hodnotu majú i účtenky pre remeselníkov, ktorých panstvá najímali. Remeselníci v nich podrobne špecifikujú svoju prácu, jej cenu a rozsah. V archívnych fondoch sa nachádza aj veľa ďalšieho špecifického materiálu, ktorý vypovedá o ďalších stránkach sociálnych a hospodárskych pomerov. Sú to súpisy židovského obyvateľstva zachytávajúce počet, rodinné pomery a spôsoby obživy členov židovskej komunity, ďalej prepúšťacie listiny pre vystaľovalcov informujúce o ich majetkových pomeroch pred odchodom, ale i o celi ich cesty a pohnútkach vedúcich k ich odchodu. Rozličné nariadenia a predpisy panstiev nás informujú o každodennom živote na panstve vo forme usmernení a nariadení, ktorými sa poddaní riadili. Mapové podklady nám približujú geografické rozmiestnenie rozličných viac či menej významných budov, spresňujú polohu sporných lokalít, informujú o dobovej infraštruktúre a prírodných pomeroch. Dĺžobné úpisy, účtenky, ale i posledné vôle nám ozrejmuje hodnotu rozličných hnuiteľných a nehnuteľných vecí, ich charakter a účel. Posledné vôle okrem toho rozširujú poznatky i v oblasti sociálnej stratifikácie vtedajšieho obyvateľstva.

V neposlednom rade sa mnohé informácie dajú získať i štúdiom matrík, kde sa dá analyzovať úmrtnosť, choroby, priebeh smrteľných epidémií a hladomorov, pôrodnosť, manželstvá a podobne. Nápomocnými zdrojmi poznatkov sú aj kanonické vizitácie, a to hlavne v otázkach školstva či sakrálnych pamiatkach v obci, ale i ďalších špecifických údajov o pomeroch v obciach (gramotnosti, alkoholizme, pôrodných babiciach atď.). Prirodzene, spektrum materiálov, ktorý obsahuje každý fond feudálneho panstva, je veľmi variabilný. Uviedol som tu príklady a využitie aspoň niektorých z nich.

Záver

Dvojdielna publikácia Pochtivá obec Budmerická od Jána Tibenského je bezpochyby nadčasové dielo, ktoré obyvateľom Budmeríc prináša podrobný pohľad do ich histórie. Pre historikov je však veľmi zaujímavou a inšpiratívnou metodologickou pomôckou. Ukazuje spôsob využitia prameňov pri spracovaní jednotlivých etáp regionálnej histórie, ktoré sa dajú aplikovať aj na inú obec či región. Vďaka analýze využitých prameňov a pracovných postupov aj mne významne pomohla v mojom výskume zameranom na územie Bystrickej doliny na Kysuciach v prvej polovici 19. storočia. Dané obdobie je na regionálnej úrovni v slovenských podmienkach skromnejšie spracovanou oblasťou. Je pritom dôležité, či už pre pochopenie zmien v spoločnosti, ktorá sa transformovala z poddanskej na občiansku, ale i z hľadiska demografického rastu, hospodárskeho rozvoja, modernizačných procesov či sociálneho progresu. Zachovalosť archívneho fondu pritom často umožňuje vcelku komplexne tieto informácie na regionálnej úrovni spracovať. Dôležitými v tomto smere sa javia dokumenty so širšou výpovednou hodnotou. Takými sú napríklad obecné účtovné knihy jednotlivých obcí a mestečiek, súdne záznamy zachytávajúce široké spektrum informácií z každodenného života jednotlivcov i celých

obcí, nájomné a kúpnopredajné zmluvy zachytávajúce hospodárske podniky a spôsob ich prevádzky. Bohato zachovaný panský archívny fond tak umožňuje zachytiť široké spektrum rôznych aspektov hospodárskeho a sociálneho života v minulosti, čím sa jeho znalosť a používanie stávajú dôležitými profesnými nástrojmi regionálnych historikov.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Pramene

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond panstvo Bytča – Strečno, k. 311 – 312. Prenájom mlynov, jatiek, krčiem, hosp. domov, prevozu a rybolovu.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond panstvo Bytča – Strečno, k. 7-8. Kriminálne procesy, dobrovoľné pokonania, exekúcie 1737 – 1847.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond panstvo Teplička, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond panstvo Teplička, k. 17, inv. č. 60.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond panstvo Teplička, Súpis daňovníkov z Novej a Starej Bystrice, Urbár Novej Bystrice 1772, k. 1, inv. č. 1-2.

Literatúra

ACSÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1955, 445 s.

KARECMAN, Peter – MANÍK, Rudolf. *História advokácie na Slovensku*. Žilina : Eurokódex, 2011, 656 s. ISBN 978-80-8944-733-6.

LIŠČÁK, Marián. *Deti Bystríc – Spoločenské pomery v Starej a Novej Bystrici i okolitých dedinách v prvej polovici 19. storočia*. 1. vyd. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 269 s. ISBN 978-83-7490-548-0.

LOMBARDINI, Alexander. Budatyn. (V Trenčianskej stolici). In *Slovenské pohľady*, roč. 4, 1884, s. 103-104.

PAULÍNY-TÓTH, Viliam. Poznámka k článku Hrady trenčianskeho Považia. In *Letopis Matice slovenskej*, roč. III – IV, 1866 – 1867, č. II, s. 36.

TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec Budmerická: Každodenný život slovenskej dediny na konci feudálnej éry*. Budmerice : RAK, Obecný úrad, 1996, 477 s. ISBN 978-80-8550-109-4.

PhDr. Marián Liščák, PhD.

Kysucké múzeum,

Moyzesova 50,

022 01 Čadca

liscak@kysuckemuzeum.sk